

TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİK DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİ

Özlem YILDIRIR KOCABAŞ*

ÖZET

Türkiye'de kooperatif düşüncesinin ve hareketinin gelişim aşamaları, tarımsal kooperatifçilik konusu esas alınarak incelenmiştir. Meşrutiyet yıllarında ve öncesinde kooperatif düşüncesindeki gelişim, çıkarılan gazete ve dergilerle, kitap ve makalelerde ortaya atılan fikirlerle önemli bir ivme kazanmıştır. Atatürk, Cumhuriyet yıllarında kooperatif harekete desteğini kurulan kooperatiflerin bizzat ortağı olarak göstermiş ve bu yıllarda hareket, yapılan yasal düzenlemelerle hayat bulmuştur. 1929 ve 1935 yıllarında çıkarılan tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri kanunları ile Türkiye'deki kooperatiflerin sayılarında önemli artışlar görülmüştür. 1950'li yıllara gelinceye kadar kooperatif düşüncede yaşanan bu hızlı gelişim, daha sonraki yıllarda çıkarılan kanunlarda ve düzenlenen planlarda kendini göstermeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Meşrutiyet, Cumhuriyet, Tarımsal kooperatifçilik

ABSTRACT

THE DEVELOPMENTS IN THE IDEA OF COOPERATIVES IN TURKEY

The stages of development of the concept and the practice of cooperatives in Turkey are studied concentrating on agricultural cooperatives. The developments in the idea of cooperatives during the Constitutional Period and even earlier had accelerated through the views revealed in contemporary media, that is in magazines, books and articles. Atatürk had showed his support to the cooperative movement during the Republic by actually becoming a member of the some established cooperatives and it was in these years that the movement had become a reality by means of new legal arrangements. The number of cooperatives has increased rapidly in Turkey after enactment of the Laws on Agricultural Credit and Agricultural Sales Cooperatives in 1929 and 1935. Such speedy

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, ozlemyildirir@hotmail.com

development in the idea of cooperatives until 1950's has had its impacts on the laws and plans of later years.

Key Words: Constituon, Republic, Agricultural cooperation

Kooperatif düşüncesi, geçmişten günümüze gelen çeşitli olaylarla ve gelişmelerle hareketlilik ya da durgunluk gösteren bir olgudur. Kooperatif kelimesinin gerek hukuksal gerekse ekonomik anlamda pek çok tanımları yapılmıştır. Sözcük anlamına baktığımızda temelde işbirliğini anlatmakta, hukuksal ve ekonomik yönlerden değişik şekillerde tanımlanmaktadır. Kişilerin tek başlarına altından kalkamayacakları bir yükü dengeli olarak ortaklaşa paylaşımları gibi bir anlam içermektedir. Ticari şirketlerle kooperatif arasındaki temel ayırım, sermaye yatırımında kendini göstermektedir. Şirketlerde sermaye ve kazanç ön planda olmasına rağmen kooperatifler, sınırlı bir kar payı ile kurulur. Kooperatif denildiği zaman akla gelmesi gereken en önemli söz, “ *birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için*” ilkesidir. Alman kanunlarında kooperatifler, “ *müşterek bir işletme vasıtasıyla ortaklarının tarımsal ve ekonomik gereksinimlerini karşılamak üzere kurulan sınırsız ortaklı şirketler*” şeklinde tanımlanmıştır.¹

Kooperatifçilik, Avrupa'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmasından sonra tüm dünya ülkelerine yayılmıştır. Kooperatiflerin ilk örneği olan Rochdale kooperatiflerinin İngiltere'de doğması, kooperatifçilik hareketini yönlendiren, düşünceleri ile gelişmesini, ilerlemesini sağlayan kişilerin genelde bu ülkede yetişmesi, Sanayi Devrimi'nin İngiltere'de başlaması ve sonuçlarının burada hissedilmesiyle yakından ilgilidir. Dünyada kooperatifçilik hareketi, sosyal-kültürel-ekonomik-siyasal durumlarla bağlantılı olarak her ülkede farklı özellikler göstermiştir. Türkiye'de kooperatifçilik hareketi, Osmanlı Devleti döneminde Mithat Paşa'nın “Memleket Sandıkları” ile başlamış ve daha sonraki yıllarda dönemin koşullarına göre aşama aşama ilerlemesini sürdürmüştür. Mithat Paşa ile atılan ilk adım, II. Meşrutiyet yıllarında, Cumhuriyet döneminde hem düşünsel hem de eylemsel açıdan gelişmiştir. Suphi Nuri İleri, “Memleket Sandıkları” hareketini bir kooperatif hareketi olarak değerlendirmiş ve Owen, Raiffeisen, Schulze-Delitsch gibi dünyadaki

¹ Nurettin Hazar, **Kooperatifçilik Tarihi**, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı yay., Ankara, 1990,s.62-63; Özlem Yıldırım Kocabaş, **Türkiye'de Kooperatif Düşüncesinin Evrimi ve Tarımsal Kooperatifçilik**, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (yayınlanmamış doktora tezi), İzmir, 2002, s..2

kooperatifçilerle karşılaştırmıştır.¹ Mithat Paşa, köylerdeki imece usulünden yararlanmış ve devlete ait boş arazilerde tarım yapılarak ürün yetiştirilirse, bunun satışından elde edilecek paralarla bir “sandık” kurulabileceğine inanmıştır. Bu sandık, çiftçilerin elverişli şartlarla, ucuz faiz ve yeterli vade ile satış yaparak, köylünün tefecilerin elinden kurtulmasını sağlamış olacaktır. Mithat Paşa'nın zirai kredide devletin etkisinin ne olacağı konusundaki yorumunda “Çiftçinin kredilendirilmesi konusunda devlet yardımı gereklidir; ancak bu yardımın halk hareketiyle desteklenmesi şarttır.”² görüşünü ileri sürmüştür.

Kooperatif harekete düşünceleriyle katkıda bulunan ve eser bırakan pek çok isim, “Memleket Sandıkları” hareketinin dünyada kooperatifçilik hareketinden etkilenmediğini savunmaktadır. 29 maddeden oluşan “Memleket Sandıkları Nizamnamesi”, yurdumuzda teşkilatlı zirai kredinin ilk resmi mevzuatı olması açısından önem taşımaktadır.³ Memleket sandıklarının zaman içerisinde görevlerini yapamamalarından dolayı kaldırılması yoluna gidilmiş yerlerine Menafi Sandıkları kurulmuştur.⁴ Menafi Sandıklarının da kaldırılmasından sonra çıkarılan Ziraat Bankası Nizamnamesiyle, banka kesin olarak kurulmuş, Menafi Sandıkları da Ziraat Bankası'nın şubeleri haline dönüşmüştür. Ziraat Bankasının kurulmasından sonra İzmir'de 1316 (1900) yıllarında “Köy bakkalları” kurulması girişimi, köy tüketim kooperatifçiliğinin gelişimi ile ilgili olması açısından çok önemlidir.⁵ Vali Kamil Paşa, köylüleri soyguncu tüccar ve gezici esnaf elinden kurtarıp, kendi kuvvetleri ve kaynakları ile kendi ekonomik durumlarını koruyacak bir çare olarak köylerde kooperatif bakkal kurmak için harekete geçmiştir. Ahenk Gazetesi, bu fikri halka ilan etmiş ve köy bakkallarının zararlarını önlemek için okuyucuların düşünceleri sorulmuştur.⁶ Köy bakkalları konusunun 1900'lü yıllarda ele alınması, köylünün düştüğü kötü durumun anlatılması ve köylülerin kooperatifleşmelerine yönelik önerilerde bulunulması o dönem için çok anlamlıdır.

II. Meşrutiyet yıllarında yayılma gösteren “kooperasyon” düşüncesi, güçlü sermayeler karşısında emeğin ucuzlaması, işçilerin aralarında

¹ Remzi Saka, “Mithat Paşa ve Kooperatifçilik”, *Kooperatif Dergisi*, Sayı:38, s.6; Özlem Yıldırım, *İzmir'de Kooperatifçilik (1923-1950)*, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İzmir, 1994, s.4

² Nurettin Hazar, *T.C. Ziraat Bankası (1863-1983)*, T.C. Ziraat Bankası Kültür yay., Ankara, 1986, s.75-76.

³ M. Tayyip Gökbilgin, “Mithat Paşa (1822-1884)”, *Yüzyıllık Teşkilatlı Zirai Kredi*, Ankara, 1964, ss.95-100.

⁴ Süheyp Nizami Derbil, “T.C. Ziraat Bankası”, *T.C. Ziraat Bankası Dergisi*, Sayı:1, Mart 1946, s.4-5.

⁵ Zeki Arıkan, “İzmir'de İlk Kooperatifleşme Çabaları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı:4, İzmir, 1989, ss.31-43., Özlem Yıldırım Kocabaş, a.g.t., s.19.

⁶ “Ahenk ve Köy Bakkalları Meselesi”, *Yakınçağların Fikir ve Edebiyat Tarihinde İzmir*, İzmir, 1944, s.113-115

dayanışma olmaması, hem sosyal hem de ekonomik açıdan kötü duruma düşmeleri sonucu yayılma göstermiş, kooperatifçilik için gerekli olan ortamı doğurmuştur. Kooperasyon düşüncesi dünyanın çehresini değiştirmekle kalmamış, XIX. yüzyılın ekonomik hayatında bir dönüm noktası ve başlangıç olmuştur. Üreticilerin yabancı ve gayr-ı müslim tüccara karşı korunması, II. Meşrutiyet yıllarının kooperasyon fikrinin temelini oluşturmuştur. II. Meşrutiyet yıllarında kooperatifçilik konusu üzerinde ilk duran isimlerden birisi Ethem Nejat'tı. Ethem Nejat, kooperatif şirketlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sistemine çok uygun olduğunu yazdığı yazılarla sürekli olarak dile getirmiştir. Üretim alanındaki kooperatifçiliğin daha da gelişmesi ve gerekli olan fabrikaların kurulması desteklemiş olduğu görüşlerdendir.¹

Kooperatifçilik düşüncesinin yayılmasında en etkili isimlerden bir diğeri de Ahmet Cevat Emre'dir. Balkan Savaşları sırasında Rumeli'de Türklere yapılan haksızlıkları anlatmak amacıyla Avrupa'ya gönderilen Ahmet Cevat, Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde kooperatifçiliğin gelişimi ile ilgili olarak incelemeler yapmış, konu ile ilgili kaynaklardan çeviriler yapmıştır. "İktisatta İnkılap, İstihlak Teavün Şirketleri" isimli bu kitapta Avrupa'daki kooperatif hareket ve yayınlanan kitap dergi ve broşürlerden de söz edilmektedir.² Ahmet Cevat, kooperasyonun özelliklerinden söz ederken ve yararlarını üreticiye ve tüketiciye açıklarken, gerekli olan eşyayı üreticiden alarak, arada kazanç elde eden tefecileri uzaklaştırıp, tüketicilere üretilenleri sunmanın en iyi yöntem olduğunu söylemektedir. Ona göre kooperatifçiliğin amacı, tüketicileri kendi kendilerinin taciri ve üreticisi yapmaktır.³ Teavün'ün Osmanlı Devletinde de Avrupa'da olduğu gibi uygulandığı takdirde ticaret, ziraat ve ekonomi alanında önemli bir yere gelineceğine inanmaktadır. Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu sorunların ancak kooperatifçilik yoluyla çözümleneceği inancındadır.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde önde gelen yazar, gazeteci, çevirmen, siyaset ve fikir adamlarından biri olarak karşımıza çıkan Muhittin Birgen, çağdaş Türk kooperatifçiliğinin önde gelen isimlerinden birisi olması nedeniyle de önemli bir yere ve değere sahiptir. Muhittin Birgen, "imece şirketleri" olarak adlandırdığı kooperatifler yardımıyla

¹ Ethem Nejat, "Ziraat Bankaları", *Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, 21 Rebiülevvel 1327(1911), s. 254-255.

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ahmet Cevat Emre, *İktisatta İnkılap İstihlak Teavün Şirketleri*, Kitaphane-i İslam ve Askeri, (Neşreden: İbrahim Hilmi), İstanbul, 1329(1913)

³ Ahmed Cevad, "Kooperatif Şirketler 2", *Türk Yurdu*, Cilt:14, Umumi sayı:161, Yıl:7, Sayı: 11, 15 Ağustos 1334 (1918), s. 353.

ticaretin ulusallaşabileceğini ve üreticinin simsarların elinden kurtulabileceğini, milli burjuvazi yaratılabileceğini savunmaktadır¹

Cumhuriyetin ilan edilmesine kadar ittihatçı, yazar, sosyalizmi savunan bir kişilik olarak karşımıza çıkmış olan Birgen, Cumhuriyet döneminde Meslek ve Halk gazetelerini çıkarmıştır. II. Meşrutiyet yıllarında karşımıza çıkan diğer önemli bir isim de Cemal Bey'dir. Cemal Bey, kooperatiflerle ilgili olarak "**Kooperatif Şirketler Kanun Layihası ve Esbab-ı Mucibesi**"²ni çıkarmıştır. Cemal Bey'in Türk Kooperatifçilik düşüncesine en büyük katkısı kooperatif kanunlarını üç ayrı tipe ayırması ve Türkiye için genel bir kooperatif kanununun uygun olduğu düşüncesini taşıması olmuştur. Tarımla uğraşanların ihtiyaç duyduğu her türlü ihtiyacı sağlamak ve zirai ürün satmak için bir şirket kurulmasını "tedarik ve satış iştirak şirketleri" adı altında bir ortaklık şeklinde açıklamaktadır. Cemal Bey'in hazırlamış olduğu layihanın yasallaşmaması, kooperatifçilik hareketi için önemli kayıplardan sayılmaktadır.

İsmail Rıfki Bey de 1329 (1913) yılında Kalem-i mahsus müdürü Cemal Bey ile birlikte İtibar-ı zirai ve kooperatif şirketleri hakkında incelemeler yapmak için Romanya'ya, Macaristan'a, İtalya'ya, Bulgaristan'a gönderilmiştir. Bu ülkelerde yapmış olduğu incelemeleri çok ayrıntılı bir rapor halinde kaleme almıştır. İsmail Rıfki, "İtibar-ı Zirai ve Kooperatif Şirketleri Hakkında Romanya, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan'da icra edilen tetkikat-ı netayicini havi rapor"unda zirai kredi kooperatifleriyle çeşitli kooperatif şirketleri, ziraat cemiyet ve sendikalarının Romanya, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan'daki faaliyetleri ve buldukları memleketlere yapmış oldukları hizmetlerle ilgili bilgiler vermiştir.³ Üzerinde durmuş olduğu diğer bir konu da kooperatifçiliğin yararlarının sözlü ve yazılı olarak anlatılması yani propaganda yapılmasıdır. İsmail Rıfki, ülkemizde hangi çeşit kooperatiflerin kurulmasının gerekli olduğu üzerinde durmakta ve "itibar kooperatifleri"nin kurulmasına öncelik tanınmasının gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir tarım ülkesi olduğundan dolayı zirai kooperatiflere ağırlık verilmesinin gerektiği üzerinde durmaktadır.

II. Meşrutiyet yıllarında kooperatifçilik hareketine katkıda bulunan diğer bir isim, Aynizade Hasan Tahsin'dir. Kooperatiflerin milli ekonomide hak ettikleri yeri almaları gerekliliği ile ivme kazanan hareketi ve bilimsel

¹ Muhittin, "İktisadi Hasbihal III, İmece Şirketleri", Halka Doğru, Sayı:9, 6 Kasım 1329, s.69-70

² Bakınız: Cemal, Kooperatif Şirketler Kanun Layihası ve Esbab-ı Mucibesi, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1330(1914)

³ Bakınız: İsmail Rıfki, İtibar-ı Zirai ve Kooperatif Şirketleri Hakkında Romanya, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan'da İcra Edilen Tetkikat-ı Netayicini Havi Rapordur, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, 1331.

anlamda da bu düşünceyi yaymak için “ Kooperatifçilik Cemiyeti”, Aynizade Tahsin, Fazıl, Zühtü, Mithat, Muhlis Etem,, Yunus Nadi, Alaattin Cemil Bey tarafından kurulmuştu. Darülfünun müderrisleri ve ilk mektepler de dahil olmak üzere bütün okul öğretmenlerinin de Cemiyetin doğal azası sayıldığı, Türk kooperatifçiliği ile ilgili her kadın ve erkeğin Cemiyete girebileceği, ders kitaplarına kooperatif fikrinin girmesine çalışılacağı beyannamede belirtilmekteydi.¹

Kooperatifçilik konusunda eser veren aydınların dışında pek çok kişi de konuyla dolaylı da olsa ilgilenmişlerdir. Küçük köylünün güvencesini sağlamak için tek yolun kooperatifçilik olduğu savunulmaktadır.² II. Meşrutiyet yıllarında itibar konusu üzerinde duran aydınlar, “itibar kooperatifleri” ile ilgili olarak küçük esnaf ve tüccarın birleşerek bir kitle oluşturmasının gerekliliği ve ihtiyaç duydukları krediyi bulabilmek için aralarında “avam bankası” adıyla teavün şirketi esasına dayanan bankalar kurmalarının öneminden söz etmişlerdir.³ Teavün şirketleri adı altında kaleme alınmış yazıların ortak noktası, kooperatifçilik hareketinin Osmanlı İmparatorluğunda yayılması ve bu tür şirketlerin yararlarından söz etmeleridir. İtibar şirketleri ve zirai cemiyetlerin kurulmasıyla çiftçilerin, faizcilerin eline düşmekten kurtulacağı üzerinde duran yazıların çoğunlukta olması, “zirai meslek cemiyetleri”nin şimdiki adıyla sendikaların önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Çiftçilerin kendi durumlarını iyileştirmek ve daha fazla üretim yapmak amacıyla “kooperatif” şirketlerin kurulması, üzerinde durulan en önemli konu olarak karşımıza çıkmıştır. Eğitimin kooperatif hareketin yayılmasındaki öneminin büyüklüğü sürekli olarak dile getirilmiştir.⁴

II. Meşrutiyet yıllarındaki kooperatif düşüncenin gelişiminden söz ettikten sonra, Cumhuriyet yıllarındaki hareketlenmeye geldiğimizde Atatürk’ün kooperatif düşünceye verdiği değer dikkat çekmektedir. Atatürk’ün tarımsal bir kalkınma modeli olarak her zaman yakın ilgi ve desteğini gören bu hareket, yasal düzenlemelerin de yapılmasıyla birlikte sağlam bir yapıya kavuşmuştur. Kooperatif hareketin bir düşünce olarak yerleşmesinde Atatürk’ün önderliğinin ve hareketi örgütlemesinin rolü büyüktür.⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasından kısa bir süre önce 27 Eylül 1920 tarihinde “ Kooperatif Şirketler Kanun Layihası” Meclise

¹ Alaattin Cemil (Topçubaşı), kurumun statüsünü hazırlarken Charles Gide tarafından kurulmuş olan “Enstitüt International d’etudes Cooperatives”in statüsünü örnek almıştır.

² Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul, 1986, s.106-107; Özlem Yıldırım Kocabaş, a.g.t., s.66

³ Hasan Ferid, *Nakid ve İtibar-ı Mali*, Cild:III, Matbaa-i amire, İstanbul, 1334, ss. 611-615.

⁴ Fazıl, “Kooperatif İtibar Şirketleri”, *Yeni Ziraat Gazetesi*, 1Teşrinisani 1339 (1923), numero:43, Dördüncü sene, s.335.

⁵ Cemal Taluğ, *Atatürk ve Kooperatifçilik*, Yol Koop yay., Ankara, 1981, s.54.

gönderilmiş fakat yürürlüğe girememiştir. Kanunlaşamayan diğer bir layiha “Türkiye Köy Bankaları Kanun Layihası”dır. Atatürk’ün sözlerinde sürekli olarak belirttiği gibi, kooperatifçilik konusunda gelişmiş olan ülkelere “mütehassıs”lar gönderilmeli, kooperatif teşkilatının incelenmesi sağlanmalıdır.¹ “İstihsal Alım Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi” nin çıkarılmasıyla birlikte, kooperatiflere İktisat Vekaleti bütçesinden yardım yapılması, Ziraat Bankası tarafından da kredi verilmesi öngörülmekteydi. Bu nizamnameye göre, yaklaşık olarak 40 tane kooperatif kurulmuştur.²

İzmir İktisat Kongresinin kooperatifçilik hareketi içerisindeki yeri ve önemi oldukça fazladır. Kooperatifçiliğe önem verilmesi, kurulacak kooperatiflere çiftçilerin ortak edilmesi ve kuruluş sermayelerinin devlet tarafından karşılanması kararı son derece dikkat çekicidir. 19 Mart 1923 tarihinde Atatürk’ün bilgi ve onayı ile “Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi” tarafından çıkartılan “Kooperatif Şirketler” isimli kitap, Atatürk’ün ve o dönem yönetimini karşı karşıya bulunduğu sorunlar arasında bile kooperatifçiliğe verdiği değeri bir kez daha belgelemektedir.³ Cumhuriyetin ilk yılları, kooperatifçiliğin çeşitli yasalarda yer aldığı, bir örgütlenme biçimi olarak varlığını kabul ettirdiği yıllardır. “İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanunu”, tarım kooperatifleriyle ilgili olan ilk esaslı yasanın çıkarılması olarak değerlendirilmiştir. Fakat gereken başarıyı gösteremediğinden dolayı yürürlükte fazla kalamamıştır.⁴ 1928 yılında toplanan Ali İktisat Meclisi’nde zirai kredi meselesi ve zirai kooperatiflerden bahsedilmesi konuya ne kadar önem verildiğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. 1929 yılında zirai kredi kooperatifleri kanununun çıkarılmasının başta gelen nedenlerinden biri, tarımın sanayiye hammadde sağlayacak bir konumda olmasından dolayı, kırsal kesimin desteklenmesi olarak gösterilmekteydi. 1929 dünya ekonomik buhranı sonrası kapitalist ülkelerin uğradığı zarar, özel kesime güveni azaltmıştır. 1930’lu yıllara gelindiğinde devletçi, korumacı ve kamu müdahalelerine daha geniş yer veren politikalar hakim olmuştur.⁵

¹ Nazike Bilge, “Atatürk ve Kooperatif Hareketinin Gelişimi”, *Kooperatifçilik Dergisi*, Sayı:6, Ağustos 1981, s.11

² Nurettin Hazar, *Atatürk ve Kooperatifçilik*, Ankara, 1981, s.23.

³ Ziya Gökalp Mülayim, “Atatürk’ün Kooperatifçilik Konusundaki Görüşleri”, *İktisat ve Sosyal Bilimler- Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, Temmuz 1982, s.232; Ayrıntılı bilgi için bakınız: *Kooperatif Şirketler*, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti yay., Ankara, 1977.

⁴ Özlem Yıldırım, “İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanunu ve Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifinin Yeniden Canlanması”, *Tarih Tarihi*, İzmir,1993, ss.66-78.

⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Dünya Ekonomik Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi*, Ankara, 1983, s.188.

Kooperatifçilik tarihimiz açısından önemli olan bir diğer hareket, 1931 yılında “Birinci Ziraat Kongresi”nin toplanması olmuştur. Yine aynı yıl kurulan Kooperatifçilik Cemiyeti, bilimsel açıdan kooperatifçiliğin yayılması, halka anlatılması konusunda önemli bir görevi yerine getirmiştir. Bu cemiyet, daha sonraları Ankara’ya taşınmış ve Türk Kooperatifçilik Kurumu adını almıştır.¹ Cumhuriyet Halk Partisi’nin kooperatifçilik hareketine yaklaşımında üzerinde durulan en önemli konu, çiftçilerin yetiştirdikleri ürünlerin bir elden satışını sağlamak ve tüccarların kazancını çiftçiye mal ederek çiftçi gelirlerinin arttırmak amacı ile çiftçiler arasında satış kooperatifleri kurmak olmuştur.² Kooperatifçilik hareketinin tüm Türkiye’ye yayılması ve Zirai kredi kooperatifleri kanununun yeterli olmaması, bu kanunun kaldırılıp yerine tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri kanunlarının çıkarılmasını gerekli kılmıştır. Atatürk’ün 20 Temmuz 1936 tarihinde onaylanan “Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatifi” nin 1 numaralı ortağı ve kurucusu olması tarım kredi kooperatifleri konusundaki yaklaşımını bize bir kez daha göstermektedir.³

Atatürk’ün önderliğinde kooperatif harekete düşünceleriyle katkıda bulunan kişilerin yazılarının da yer aldığı dergiler, kitaplar Cumhuriyet yıllarında önemli bir yere sahiptir. Örneğin Meslek Gazetesi, özellikle Muhittin Birgen’in yazılarının toplandığı, “Kooperatifçiliğe Dair” başlıklı yazılarının sütunlarında sıklıkla yer aldığı gazetelerdendir. Muhittin Birgen’in Nazmi Topçuoğlu ile birlikte çıkarmış olduğu “Türk Kooperatifçisi Dergisi”, kooperatifçiliğe bilimsel bir kimlik vermek ve kooperatifçilik ahlakını yaymak esasını kabul etmiştir.⁴ Kooperatif harekette diğer önemli bir isim, Suphi Nuri İleri’dir. Onun görüşüne göre hak, her zaman için halkındı. İnsanı tabiatın ve devletin kölesi yapan fikirlerin kooperatifçilikte yeri yoktu.⁵ Remzi Saka’nın kooperatif düşünceye en büyük katkısı, kooperatifçiliğin bir gaye değil vasıta olduğu şeklindedir. Yayınlanmış olan eserlerinden ulaşabildiklerimizin ortak özelliği, kooperatifçiliğin dünyadaki ve Türkiye’deki gelişimi ile ilgili temel kaynak olmasıdır.⁶ Ziya Somar tarafından kaleme alınan Genel Kooperatif Bilgisi isimli kitap, Yusuf Saim Atasagun’un Türkiye’de Zirai Kredi Kooperatifleri başlığını taşıyan eserleri, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu’nun Kooperasyon

¹ Nusret Namık Uzgören, “Neden Kurdular”, **Karınca Kooperatif Postası**, Sayı:405, 8 Ekim 1970, s.3

² Yusuf Saim Atasagun, “Cumhuriyet Halk Partisi ve Kooperatifçilik”, **Kooperatif Dergisi**, Yıl:1, Ocak 1946, Sayı:1, s.7-8

³ Bülent Akbaş, “Silifke Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatiflerinin Hayattaki İlk Ortakları ve Atatürk’le İlgili Anısı Olan Kişilerle Konuşmalar”, **Karınca**, Cilt:5, Ankara,1981,s.81

⁴ Muhittin, “İlk Söz”, **Türk Kooperatifçisi**, Sayı:1,1930, s.1-6

⁵ Remzi Saka, **Kooperatifçilikte Sorumluluk**, İstanbul,1948,ss.27-34.

⁶ Bakınız: Remzi Saka, **Türkiye’de Kooperatifçilik Siyaseti**, İstanbul,1943

Sosyolojisi ile ilgili değerli eseri, Cevdet Nasuhi Savran'ın ve Nusret Namık Uzgören'in kooperatifçilik tarihimize kazandırdıkları değerli eserler kooperatif düşünceye verilen değeri bize göstermektedir.¹

Ahmet Hamdi Başar tarafından çıkarılan Kooperatif Dergisi, günümüzde de yayını sürdürülen Karınca Kooperatif Postası, o yıllardaki kooperatifçilik ruhunu bugün de yansıtabilse, o ruh ve inanç bugün de yaşansa, kooperatif harekete yabancı ülkelerde olduğu gibi gereken değer verilse, ekonomik anlamda pek çok sorunun ortadan kalkacağı düşüncesini taşımaktayım. Kooperatif hareketin tarihsel süreç içerisinde günün koşullarına uyum göstermek için sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde olduğu bir gerçektir. Türkiye tarımının ekonomik ve sosyal gelişmesinde tarımsal kooperatifçiliğin finansman, üst örgütlenme, eğitim, araştırma, mevzuat ve denetim olarak nitelendirilen temel sorunların günümüze kadar çözülememiş olması dikkat çekicidir. Düşünce olarak güçlü olduğu dönemlerdeki hareketlilik, günümüz koşullarına uygun olarak düzenlenmelidir.

KAYNAKLAR

- “Ahenk ve Köy Bakkalları Meselesi”**, Yakınçağların Fikir ve Edebiyat Tarihinde İzmir, İzmir,1944
- Ahmet, Cevat (Emre)**, İktisatta İnkılap İstihlak Teavün Şirketleri, Kitaphane-İ İslam ve Askeri, (Neşreden:İbrahim Hilmi), İstanbul, 1329 (1913)
- Ahmet, Cevat**, “ Kooperatif Şirketler 2”, Türk Yurdu, Cilt:14, Umumi sayı:161, Yıl:7, Sayı: 11, 15 Ağustos 1334 (1918)
- Ahmad Feroz**, İttihatçılıktan Kemalizme, İstanbul, 1986
- Akbaş, Bülent**, “Silifke Tekir Çiftliği Tarım Kredi Kooperatiflerinin Hayattaki İlk Ortakları ve Atatürk’le İlgili Anısı Olan Kişilerle Konuşmalar”, Karınca, Cilt:5, Ankara,1981
- Arıkan, Zeki**, “İzmir’de İlk Kooperatifleşme Çabaları”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Sayı:4, İzmir,1989
- Atasagun, Yusuf Saim**, “Cumhuriyet Halk Partisi ve Kooperatifçilik”, Kooperatif Dergisi, Yıl:1, Ocak 1946, Sayı:1
- Bilge, Nazike**, “Atatürk ve Kooperatif Hareketinin Gelişimi”, Kooperatifçilik Dergisi, Sayı:6, Ağustos 1981
- Cemal**, Kooperatif Şirketler Kanun Layihası ve Esbab-ı Mucibesi, Matbaası Amire, İstanbul, 1330 (1914)

¹ Türkiye’de kooperatif düşüncenin gelişimini Mithat Paşa’dan günümüze kadar irdeleyen adı geçen doktora tezinde kooperatifçilikle ilgili yazılar yazan, değerli eserler çıkaran kişilerin düşünceleri ve konuyla ilgili olan kitapları hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bakınız: Özlem Yıldırım Kocabaş, a.g.t., ss..97-147

- Derbil, Süheyp Nizami**, "T.C. Ziraat Bankası", T.C. Ziraat Bankası Dergisi, Sayı:1, Mart 1946
- Ethem, Nejat**, " Ziraat Bankaları", Osmanlı Ziraat ve Ticaret Gazetesi, 21 Rebiülevvel 1327(1911)
- Fazıl**, "Kooperatif İtibar Şirketleri", Yeni Ziraat Gazetesi, 1Teşrinisani 1339 (1923), numero:43
- Gök, Bilgin M.Tayyip**, "Mithat Paşa (1822-1884)", Yüzyıllık Teşkilatlı Zirai Kredi, Ankara,1964
- Hasan, Ferid**, Nakid ve İtibar-ı Mali, Cild:III, Matbaa-i amire, İstanbul, 1334,
- Hazar, Nurettin**, Kooperatifçilik Tarihi, Türk Kooperatifçilik Eğitim Vakfı yay., Ankara, 1990
- Hazar, Nurettin**, T.C. Ziraat Bankası(1863-1983),T.C. Ziraat Bankası Kültür yay., Ankara,1986
- Hazar Nurettin**, Atatürk ve Kooperatifçilik, Ankara,1981
- İsmail, Rıfki**, İtibar-ı Zirai ve Kooperatif Şirketleri Hakkında Romanya, Macaristan, İtalya ve Bulgaristan'da İcra Edilen Tetkikat-ı Netayicini Havi Rapordur, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, 1331.
- Kocabaş, Özlem Yıldırım**, Türkiye'de Kooperatif Düşüncesinin Evrimi ve Tarımsal Kooperatifçilik, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (yayınlanmamış doktora tezi), İzmir,2002
- Kooperatif Şirketler**, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti yay., Ankara, 1977.
- Muhittin**, " İlk Söz", Türk Kooperatifçisi, Sayı:1,1930
- Muhittin**, " İktisadi Hasbihal III, İmece Şirketleri", Halka Doğru, Sayı:9, 6 Kasım 1329
- Mülayim, Ziya Gökalp**, "Atatürk'ün Kooperatifçilik Konusundaki Görüşleri", İktisat ve Sosyal Bilimler- Bursa Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, Temmuz 1982
- Saka, Remzi**, Kooperatifçilikte Sorumluluk, İstanbul,1948
- Saka, Remzi**, "Mithat Paşa ve Kooperatifçilik", Kooperatif Dergisi, Sayı:38
- Saka, Remzi**, Türkiye'de Kooperatifçilik Siyaseti, İstanbul,1943
- Taluğ, Cemal**, Atatürk ve Kooperatifçilik, Yol koop yay., Ankara,1981
- Tekeli, İlhan**, İlkin Selim, 1929 Dünya Ekonomik Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Ankara, 1983
- Uzgören, Nusret Namık**, " Neden Kurdular", Karınca Kooperatif Postası, Sayı:405, 8 Ekim 1970
- Yıldırım, Özlem**, İzmir'de Kooperatifçilik (1923-1950), DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi),İzmir,1994
- Yıldırım Özlem**, "İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanunu ve Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifinin Yeniden Canlanması", Tarih Tarihi, İzmir,1993